

DOĞU'NUN KİLİDİNİ YENİDEN AÇAN ADAM: NAPOLYON DENEYİMİNDEN ÇIKARABİLECEĞİMİZ BAZI DERSLER

Güneş Ayas

Özet: Sosyal bilimlerde hâkim eğilim, tarihsel olayları toplumların kendi iç çelişkileriyle açıklamak yönündedir. Böylece toplumsal gelişmenin açıklanması, toplumların kendi içlerindeki ilişkilerle sınırlı hale getirilmekte, toplumlar arası ilişkileri inceleyen siyasal ve askeri tarih küçümsemektedir. Napolyon'un Batı için önerdiği yeni dünya siyaseti anlaşılmadan Fransız Devrimi anlaşılamayacağı gibi bu devrimin neden tam da Napolyon gibi bir "kahramana" ihtiyaç duyduğu anlaşılamaz. Aynı şekilde Fransız Devrimi'ni sadece ilerilik-gericilik, aydınlanma düşüncesi-ortaçağ karanlığı gibi karşıtlıklar temelinde düşündüğümüzde, devrim sonrasında kendi toprakları tehdit altında olan ve büyük bir toplumsal alt üst oluş yaşayan Fransa'nın on binlerce kişilik bir kuvvetle Mısır'ı fethetmeye kalkmasına da anlam veremeyiz.

Anahtar Kelimeler: Napolyon, Fransız Devrimi, Mısır'ın işgali, Doğu-Batı çatışması

The Man Who Untied The Knot Of The Orient: Lessons From The Case Of Napoleon

Abstract: The prevailing trend in social sciences is to explain the historical events by the inner contradictions of each society. As a conclusion, the political and military history studying the international relations of societies in a global context has lost ground and explanations about the social development have been restricted by the inner relationships of each society. Without understanding the imperial policy suggested by Napoleon for the global domination of the West, it is impossible to comprehend the meaning of the French Revolution and why that revolution required such a man like him. Likewise, we can't make sense of France's invading Egypt with an armed force consisting of thousands of soldiers just when the lands of France itself were under a serious threat immediately after the revolution.

Keywords: Napoleon, French Revolution, The Invasion of Egypt, The East-West conflict

Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun ABD tarafından yeniden şekillendirildiği bugünlerde, hızla değişen siyasal gündemin insanın ufkunu daraltan baskısından kurtulmanın ve toplumlar arası ilişkilere daha geniş bir perspektiften bakmanın bir yolu tarihe dönmek olabilir. Tarihte her olayın tekil olduğu ve kendi şartları içinde değerlendirilmesi gerektiği doğru olsa da, benzer olaylar arasında karşılaştırmalar yapmanın sadece geçmişi değil bugünü de daha iyi kavramamıza imkan sağladığı da bir gerçektir. Önce II. Dünya Savaşı'nda Avrupa'yı, daha sonra Soğuk Savaş sonucunda Sovyetler Birliği'ni devre dışı bırakan ABD bugün eski Osmanlı coğrafyasını tek taraf- lı olarak yeniden düzenlemektedir. Gözlerimizin önünde yeni bir Amerikan

Ortadoğusu kurulurken, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da Batı hakimiyetinin başladığı günlere dönmek, bize bugünü anlamada yeni ufuklar açabilir. 19 Mayıs’ta ABD’nin yeni Ortadoğu politikasını açıklayan Obama’nın konuşması, tam da bu açıdan, içeriği ve tarihsel bağlamıyla bana tarihteki bir başka meşhur konuşmayı ve yine bu konuşmayla ilintili bir başka 19 Mayıs tarihini hatırlattı. Bandırma vapurunun Samsun’a yanaştığı günden değil, L’orient gemisinin Toulon limanından ayrıldığı günden söz ediyorum.

Mısır’a doğru yol alan dev Fransız filosunun komutanı Napolyon, iki yüz küsur yıl önce, işte bu gemiyle Doğunun kilidini açacak girişimi başlatmıştı. Bu filoda Napolyon yalnız değildi: 36 000 kişilik bir askeri kuvvet, L’orient’in de içinde olduğu 400 gemi ve envai çeşit silahın yanı sıra, mühendisler, tercümanlar, astronomlar, hukukçular, geometri bilginleri, şarkiyatçılar, iktisatçılar, kimyagerler, mimarlar ve çeşitli uzmanlar, yüzlerce kutu kitaptan oluşan geniş bir kütüphane, çeşitli ölçüm aletleri, devlet matbaasından tedarik edilen bir Arap hurufat takımı, kısacası koskoca bir seyyar üniversite ve uzmanlar ordusu kendisine eşlik etmekteydi. Belli ki Napolyon önderliğindeki Batı, bu kez Amerika kıtasında olduğu gibi sadece yağma için değil yeni bir düzen kurmak için sefere çıkmıştı. Nitekim bütün göstergeler Mısır seferinin geçici bir stratejik durak olarak görülmediğini,¹ Fransa’nın burayı fethedip yerleşmeyi, kendisine direnecek bütün askeri ve siyasi güç odaklarını bertaraf etmeyi ve yeni bir siyasi-ekonomik düzen kurmayı hedeflediğini göstermektedir. Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından bu yana çok uzun bir parantezle kesintiye uğramış olan Batı dünya egemenliği yeniden başlamak üzereydi ve tıpkı yüzyıllar önce Büyük İskender’in Gordion düğümünü çözmesi gibi bu kez de Napolyon uzun bir aradan sonra Doğunun kilidini yeniden açacaktı.

Ne var ki, başlangıçta Fransa açısından iyi başlayan Mısır seferinin beklenildiği gibi gitmediğini ve başarısızlıkla sonuçlandığını biliyoruz. Notlarına ve mektuplarına bakılırsa bir ara kafasına İskender gibi bir Doğu İmparatoru olmayı bile koyan Napolyon² Mısır’da sadece on dört ay kalabildi. Mısır’da bıraktığı Fransız birlikleriye iki yıl içinde Osmanlı ve İngiliz kuvvetlerinin müdahalesi sonucunda Mısır’dan çekilmek zorunda kaldılar. Aynı Napolyon Mısır’da güney yolundan deneyip başaramadığı Hindistan’a ulaşma projesini kuzeyden başarmayı deneyecek, ama Rusya ve İngiltere karşısında büyük yenilgilere uğrayacaktı. Dış politikada bu büyük yenilgilerle karşılaşan Napol-

¹ Dykstra, Darrell, “*French Occupation of Egypt, 1798-1801*”, Daly, M. W., *The Cambridge History of Egypt* Vol. 2 içinde, s. 119.

² Ludwig, Emil, *Napoleon*, Çev. Mine Kabağaç, İstanbul, 1972, s. 116.

yon, iç politikada belki de daha büyük bir hayal kırıklığına yol açtı. Fransız Devrimi'nin özgürlükçü ve eşitlikçi ideallerini temsil eden Napolyon kendisini imparator ilan edip despotik bir rejim kurunca Avrupa'daki ilerici aydınları hayal kırıklığına uğrattı. Örneğin Napolyon'un komutasındaki *"devrim orduları"* Viyana'yı işgal ettiği sırada, top sesleri arasında onun için *"İmparator"* adıyla 5. Piyano Konçerto'sunu bestelemekte olan Beethoven, yine Napolyon'a ithaf ettiği *"Eroica"* isimli 3. senfonisini daha sonra yaşadığı hayal kırıklığı sonucunda ona ithaf etmekten vazgeçecekti. Zaten Napolyon'un Fransız Devrimi'nin ilk örgütlendiği yıllarda devrimci çevrelerle hiçbir alakası olmadığı gibi, çok geçmeden bir milli kahraman olarak kendisini bağrına basacak olan Fransız milletine herhangi bir bağlılık hissedip hissetmediği de tartışmalıydı. Fransız Devrimi, başlangıçta genç Napolyon için yabancı bir ulusun birbirine düşmesinden başka bir şey ifade etmiyordu.³ Genç yaşta Korsika'yı terk edip Fransa'da şansını denemek zorunda kalan Napolyon, Fransız ordusunda yükselene dek kendi ülkesinin bağımsızlığından başka bir şey düşünmeyen ve Fransa'dan nefret eden biriydi. İtalyancası her zaman Fransızcasından daha iyiydi. Normal koşullarda bir Fransız milli kahramanı olmaya ne kadar uzak olduğu şuradan belliydi ki, söylendiğine göre tüm dünyada milliyetçi fikirlerin yayılmasını sağlayan ve Fransız milliyetçiliğinin siyasal anlamda kurucusu olan bu adam neredeyse ömrü boyunca düzgün Fransızca konuşmasını bile öğrenememişti. Savunduğu ilkelerle hayatı arasındaki uyumsuzluk bununla sınırlı değildi. Avrupa'daki savaşlar sırasında halkların kendi seçtikleri yöneticiler tarafından idare edilmesi gerektiği fikrinin propagandasını yapmasına karşın, bazı yerlerde krallıklar kuruyor, kendini imparator, kardeşini kral tayin ediyordu. Kendisi için Aydınlanma filozoflarını veya *"devrim kahramanları"*nı değil, Roma imparatorlarını veya Büyük İskender gibi fatihleri örnek alıyordu. Devrimci bir halk ordusu olduğu söylenen Fransız birliklerine yaptığı konuşmalarda sürekli olarak Scipio'nun, Brütüs'ün, Büyük

İskender'in torunları olduklarını söylüyordu. Napolyon, bir askeri deha olduğuna şüphe olmamasına karşın, nihayetinde bütün cephelerde yenilgiye uğramıştı. Bütün bunlara karşın hem Fransız Devrimi'nin en tanınmış simgesi oldu hem de Avrupa'nın modern çağlardaki en büyük kahramanı olarak kabul edildi. Obama'yla Napolyon arasında Batı yayımlıcaılığının yöntemleri açısından belli ilişkiler kurmadan önce, bu çelişkili durumun peşine düşmek şart gibi görünüyor. Bunun için hiç değilse Fransız Devrimi hakkındaki yerleşik düşünceleri yeniden sorgulamamız gerekmektedir.

³ Ludwig, Emil, *Napoleon*, s. 19.

Sosyal bilimlerde hakim eğilim, uzun zamandan beri, tarihsel olayları toplumların kendi iç çelişkileriyle açıklamak yönündedir. Bu doğrultuda toplumsal gelişmenin açıklanması, dünyadaki diğer ilişkilerden soyutlanmış olarak toplumların kendi içlerindeki ilişkilerle sınırlı hale getirilmekte, toplumlar arası ilişkileri inceleyen siyasal ve askeri tarih küçümsemektedir. Halbuki Napolyon'un Batı için önerdiği yeni dünya siyaseti anlaşılmadan Fransız Devrimi anlaşılamayacağı gibi bu devrimin neden tam da Napolyon gibi bir "kahramanı" gerektirdiği anlaşılamaz. Cromwell devrimini yapmış "ilerici" İngiltere'nin niçin Avrupa gericileriyle beraber hareket ettiğini ve Fransız Devrimi'nin getirdiği yeni rejime taraftar olanların milliyet farkı gözetmeksizin neden İngiliz karşıtı bir çizgiyi benimsediklerini görmek başka türlü mümkün değildir.⁴ Aynı şekilde Fransız Devrimi'ni sadece ilercilik-gericilik, Aydınlanma düşüncesi-Ortaçağ karanlığı gibi karşıtlıklar temelinde düşündüğümüzde, devrim sonrasında kendi toprakları tehdit altında olan ve büyük bir toplumsal alt üst oluş yaşayan Fransa'nın on binlerce kişilik bir kuvvetle Mısır'ı fethetmeye kalkmasına da anlam veremeyiz.

Meselenin esası şudur: Eski rejim İngilizlerin Atlantik ötesinden dolaşarak Hindistan'a varmasına engel olamadığı gibi, Akdeniz yolunu yeniden canlandırarak Doğuyla ilişkilerin denetimini elinde tutmayı da başaramamıştır. İngiltere'den farklı olarak kralın tamamen safdışı edilmesini bu başarısızlıkta aramak herhalde yanlış olmayacaktır. Fransız Devrimi, dünyadaki yeni ilişkileri değerlendiremeyen eski rejime karşı burjuvazinin tepkisidir. Bu nedenle de Fransa'nın devrim sonrasındaki birinci gündem maddesi İngiltere'yle ve İngiltere önderliğindeki dünya düzenini sürdürmekten yana Avrupa'daki eski rejimlerle hesaplaşmak olmuştur. Devrimin bütün Avrupa'yı birbirine kattığı dönemde Fransa'yı iki kişi temsil eder: Bir asker olan Napolyon ve dışişleri bakanı Talleyrand. Çünkü Fransa'nın kaderi askeri ve siyasi alanda Doğu-Batı ilişkilerinin denetimini ele geçirmeyi başarıp başaramamasına bağlıdır.

Napolyon'un kişisel hayat hikayesi Fransa'nın ve genel olarak Akdeniz çevresinde örgütlenmiş Avrupa merkezli dünyanın ihtiyaçlarıyla çakışmaktadır. Napolyon'u tarih sahnesine çıkaran olay 1793'te Toulon'da, kralcılar ve İngiliz ittifak kuvvetlerine karşı bir topçu komutanı olarak başarılı bir mücadele vermesiyle dikkati çekerek tuğgeneral rütbesine terfi etmesidir. Kafası İngiliz karşıtı fikirlerle dolu olan Napolyon, gençliğinden itibaren kendisinde tutku haline gelmiş üç fikir ve ideale sahiptir: Birincisi Toulon'daki ilk za-

⁴ Kaynağını Baykan Sezer'den alan bu yaklaşım temelinde ana hatları çizilen bir XIX. yüzyıl yorumu için bkz. XIX. Yüzyıl, *Sosyoloji Yıllığı Kitap 8*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, 2001.

ferinde kendisini gösteren İngiliz düşmanlığı ve Avrupa'da İngiltere'nin liderliğine meydan okuyan bir büyük strateji geliştirme çabası. İkincisi Roma hayranlığı ve Akdeniz'de Roma mirasını yeniden canlandırma hayali.⁵ Üçüncüsü dünya egemenliğinin kilidinin Doğuda olduğu, bunun için İskender'in ve Romalı fatihlerin yolunu takip etmek gerektiği fikri. Daha yakından bakıldığında, aslında bu üçünün birbiriyle bağlantılı olduğu, hatta birbirini gerektirdiği görülebilir.

Napolyon'un Avrupa'daki savaşları İngiltere'ye karşı kıta Avrupa'sını birleştirmeyi ve Roma dünya egemenliğine temel oluşturan Akdeniz merkezli dünyayı Fransa'nın etrafında yeniden canlandırmayı amaçlamaktadır. İngiltere'nin gücü, açık denizlerdeki üstünlüğü sayesinde Akdeniz'i atlayarak Hindistan'a ulaşması ve Doğunun denetimini kısmen ele geçirmesinden kaynaklandığı için, İngiltere'ye kafa tutmanın ve Avrupa'yı birleştirmenin tek yolu Doğunun denetimini ele geçirmektir. Bu da Akdeniz'den Kuzey Afrika'ya, oradan Hindistan'a ulaşmayı gerektirmektedir.⁶ Bu, tam da İskender'in ve Roma'nın izlediği yoldur. Madalyonun ters tarafından baktığımızdaysa bu yol, aynı zamanda İslam fetihlerinden sonra Batıya kapanmış olan yoldur. Napolyon'un tüm başarısızlıklarına karşın, bugün bile Avrupa'nın modern çağlardaki en büyük kahramanı olarak görülmesinin en önemli sebeplerinden biri işte bu yolu yeniden açmış olmasıdır.

Yeni çağda Batı üstünlüğünün başlangıcı Amerika'nın keşfine kadar götürülmektedir. Dolayısıyla özellikle 18. yüzyıldan sonra bir Batı üstünlüğü çağından söz edilir. Halbuki Batı dışı toplumlar arasında coğrafi olarak Avrupa'ya en yakın olan ve özellikle Fransızlar, İspanyollar, Portekizler ve İtalyanlar gibi Akdeniz toplumlarının burnunun dibindeki Kuzey Afrika ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında sömürgeleştirilebilmiştir. Demek ki 16. yüzyıldan itibaren toplumlar arası ilişkilerde üstünlüğü ele geçiren Batı burnunun dibindeki Afrika'ya yerleşmek için neredeyse dört yüzyıl beklemek zorunda

⁵ Napolyon'un devrimin mi yoksa Roma imparatorlarının mı mirasçısı olduğu çokça tartışılan bir konudur. Napolyon'u modern bir Roma imparatoru olarak ele alan bir görüş için bkz. Valérie Huet, "Napoleon I: A New Augustus", Edwards, Catherine, *Roman Presences: Receptions of Rome in European Culture, 1789-1945*, Cambridge University Press, 1999 içinde, s. 53.

⁶ Braudel 17. yüzyıldan itibaren Akdeniz'in dünyanın merkezi olmaktan çıktığını ve İngiltere başta olmak üzere Akdenizli olmayan güçlerin denetimine girdiğini belirttikten sonra, İngiltere'nin temel kaygısının Akdeniz'in Hint Okyanusu'na açılması olduğunu tespit eder. Akdeniz ülkelerini yeniden merkeze oturtabilecek son girişimin Doğuda Hindistan'a kadar ulaşan yolun denetimini ele geçirmek amacıyla Fransızlar tarafından gerçekleştirildiğini belirtir ve Mısır Seferi'ni de bu genel çerçeve içinde görür. Bkz. Braudel, Fernand, *Akdeniz: Tarih, Mekan, İnsanlar ve Miras*, Çev. Aykut Derman, Necati Erkurt, İstanbul, Metis Yayınları, 2007, s. 113-114.

kalmıştır. Aslında Batının Afrika'dan kovulduğu zaman dilimini Kuzey Afrika'daki İslam fetihlerinin başladığı yedinci yüzyıl başlarına götürürsek, dört yüz yıl değil bin üç yüz yıllık bir bekleyiştten söz etmek daha doğru olur. Bu gecikme, Kuzey Afrika'nın önemsiz olmasından kaynaklanmaz. Tersine Kuzey Afrika gerek Büyük İskender gerekse Roma İmparatorluğu döneminde Batı dünya egemenliğinin temel dayanaklarından biridir. Roma senatosunda ilgili ilgisiz her konuşma öncesinde, söze “*Kartaca yıkılmalıdır*” diye başlanması sebepsiz değildir. Roma ancak Pön Savaşları'nda Kartaca ile hesaplaştıktan sonraki iki yüzyıllık süreç içinde Kuzey Afrika üzerinde denetim sağlayabilmiş ve ancak bu şekilde bir dünya egemenliği kurabilmiştir. Roma'nın yıkılışında bile merkeze yönelik barbar istilaları kadar Vandalların Mısır'ı istila etmeyi başarıp Doğudan zenginlik akışını kesintiye uğratmalarını etkili olmuştur.⁷ İmparatorluğu Doğuda restore etmeye çalışan Bizans'ın da Kuzey Afrika'ya yönelmesi bu açıdan şaşırtıcı değildir. Nitekim Batı egemenliğine son veren olaylar dizisinin başlangıcı da Akdeniz'in denetiminin Doğu halklarına geçmesini sağlayan İslam fetihleridir. 1492'de Endülüs'ün son kalıntısı olan Gırnata'nın düşmesiyle İspanyol ve Portekizliler gözlerini yeniden Kuzey Afrika'ya dikseler de, karşılarında Akdeniz yolunu kesin olarak Batıya kapatan Osmanlıları bulmuşlardır. Napolyon'un tarih sahnesine çıktığı sırada, Batıda Akdeniz yolunu atlayarak Hindistan'a ulaşan ve Doğu ticaretinin denetimini ele geçiren İngiltere'nin liderliği söz konusudur. Akdeniz yolunda eski önemini yitirmekle birlikte İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlenmeye devam eden güç ise Osmanlılardır.

Napolyon Mısır seferine çıkarken temel bilgi kaynağı olarak başvurduğu Volney'in eserine dayanarak Şark'ta Fransız hakimiyetinin önünde üç engel olduğunu⁸, dolayısıyla her Fransız gücünün üç savaşa birden girmek zorunda kalacağını söyler: Bu üç savaşın ilki İngilizlere, ikincisi Osmanlı Devleti'ne, üçüncü ve en zorlusu da bölgedeki Müslümanlara karşı olacaktır. Napolyon üç cephe de aynı anda savaşmamak için süreç boyunca çeşitli girişimlerde bulunur. Kaldı ki daha Mısır seferi öncesinde, henüz orduda yükselmemişken, hatta daha bakanlığa girdikten on iki gün geçmişken Osmanlı ordusunda subay olarak görevlendirilmek istemiştir.⁹ Osmanlı Devleti'nin Fransa ile yakınlığını sürdürdüğü III. Selim döneminde Napolyon, bir taraftan

⁷ Roma'nın yıkılışını Doğu-Batı çatışması perspektifi içinde ele alan bu alternatif yorum için *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarihini* (İstanbul, 1990) başta olmak üzere Baykan Sezer'in eserlerine bakılmalıdır.

⁸ Said, Edward, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev. Berna Ülner, Metis, 2004, s. 91.

⁹ Ludwig, *Napoleon*, s. 44.

kafasına Mısır'ı ele geçirmeyi koymuşken bir taraftan da hesaplarını Osmanlı ile birlikte veya onun rızasını alarak yürütmenin yollarını arar. Yine Mısır'ı ele geçirdikten sonra Osmanlılara ve İslam'a karşı olmadığını belirtmesi de bu stratejik hesabın bir sonucudur. Napolyon Mısır işgalinden sonra da Fransa'nın Osmanlı'nın müttefiki olduğunu söylemeye devam etmiştir. Hatta işgal ettiği yerlerdeki Osmanlı yetkililerine asileri bastırmak için geldiğini ve padişahın durumdan haberdar olduğu yalanını atmıştır.

Örneğin İskenderiye'ye girdikten sonra Kahire valisine yazdığı mektupta uzun uzun Osmanlı-Fransız ittifakının sağlamlığından dem vurur.¹⁰

Fransız elçisi de işgal sırasında aynı müttefiklik palavralarıyla İstanbul'u oyalar. Bu arada Napolyon Mısır'da direnme ihtimali olan yerli unsurlara Fransızların sadece Memlûklere karşı olduğunu, Osmanlılarla bir probleminin olmadığı söyler, hatta Fransız ve Osmanlı bayrağı göndere birlikte çekilir. Tüm bunları yeniden hatırlarken Amerika'nın da Kuzey Irak'taki Türk varlığına son verirken ve Türk askerlerinin başına çuval geçirirken Türkiye'nin "*müttefiki*" ve "*stratejik ortağı*" olarak hareket ettiğini unutmamak gerekir.

Napolyon, Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal ederken kendisini Osmanlı müttefiki olarak gösterme uyanıklığına başvursa da esas tercihi, hiç şüphe yok ki, Osmanlı'sız bir Şark hâkimiyetidir. Napolyon daha gençliğinde Osmanlı hakkında kısa bir hikâye yazmıştı. Bu hikâyede Napolyon, haremdeki cariyeleri kurtaran bir kahramandı.¹¹ Aslında bu Zeus'un Fenike Kralı'nın kızı Europe'yi kaçırmamasından, Yunanların güzeller güzeli Paris uğruna Truva'ya saldırmasına ve Mozart'ın Osmanlı hareminden sevgilisini kaçırarak Avrupa soylusunun hikâyesini anlattığı "*Saraydan Kız Kaçırma*" operasına kadar Doğu-Batı çatışmasının bildik bir temasıydı.¹² Gençliğinden beri Persleri dize getiren Büyük İskender'e hayran olan ve yeni bir Büyük İskender olma hayaliyle yanıp tutuşan Napolyon'un Doğuda gözünü dikeceğı baş düşman Osmanlı'dan başkası olamazdı. Ancak Napolyon döneminde Osmanlı topraklarının ve geleneksel Doğu'nun halen çok korkulan bir yer olduğunu da vurgulamak gerekir. Avrupalılar genel olarak Haçlı Savaşlarından beri geleneksel doğuyu doğrudan görme fırsatından yoksun durumda oldukları gibi, Viyana'ya kadar dayanan Osmanlı ilerleyişinin anıları hâlâ tazeydi. Doğuya gitmeyi göze alanlar kafalarının kesileceğı veya kazığa oturtulacakları korku-

¹⁰ Şakir, Ziya, *Türkler Karşısında Napolyon: Fransa'nın Mısır'ı İşgali*, İstanbul, 2011, s. 156-157.

¹¹ Burleigh, Nina, *Napoleon's Scientists and the Unveiling of Egypt*, Harper Collins e-books, s. 17.

¹² Bu konuda bkz. Eğribel, Ertan, "Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı", *Sosyoloji Yıllığı Kitap 12 Tarihte Doğu-Batı Çatışması içinde*, s. 155-156.

su içindelerdi.¹³ Doğu hakkındaki bilgileri belli metinlere dayanıyordu, ki bunların en önemlilerinden biri olan Volney'in kitabı yabancı tüccarların yerli halktan gördüğü kötü muamelenin örnekleriyle doluydu. Doğuda düşman olarak görülen Batılı tüccarlar bu anlatımlara göre korkudan halk içine bile çıkmıyorlardı.¹⁴ Dolayısıyla Mısır seferiyle ilgili projelerin çok eskiye dayanıyor olmasına karşın Napolyon'a kadar buna girilmemesinin sebepleri arasında, İngiltere'ye meydan okumanın gitgide imkânsız görülmesi kadar, Osmanlı'nın koruması altındaki geleneksel doğu topraklarının bir korku duvarıyla çevrili olması da vardı. Peki bu korku duvarı nasıl aşıldı?

Aslına bakılırsa Fransız Devrimi'nin ve Napolyon'un ortaya çıkmasını kolaylaştıran sebeplerden biri 1774'de Osmanlı'nın ilk defa bir Müslüman toprağını terk etmek zorunda kalmasıdır. Küçük Kaynarca Anlaşması'nda Kırım'ın kaybedilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslümanları koruma görevini artık eskisi gibi yürütemediğini göstermiştir. Aynı şekilde 1776'da İngiltere'ye karşı kazanılan Amerikan bağımsızlık savaşı da İngiltere'nin yenilmez olmadığını göstererek Kıta Avrupa'sında Akdeniz yolunu yeniden canlandırma projelerine cesaret vermiştir. Napolyon'u, Volney'den ilhamla sözünü ettiği o üç cephede verilecek savaşa girmeye cesaretlendiren koşulları belki de burada aramalıyız.

Mısır seferi Napolyon'un yukarıda söz ettiğimiz üç sabit fikrinin birleşme noktasıdır. Hindistan yoluna ulaşarak İngiltere'ye darbe vuracak, Doğu-Batı ilişkilerinin denetimini ele geçirecek, böylece İskender'in ve Roma'nın geleceğini yeniden canlandıracaktır. Napolyon'a göre dünya egemenliğinin düğümü tartışmasız bir şekilde Doğudur: *"Sadece Doğu'da büyük imparatorluklar ve muazzam değişiklikler olmuştur. Doğuda altı yüz milyon insan yaşamaktadır. Avrupa ancak bir köstebek yuvasıdır."*¹⁵

Napolyon Batının varlığının Doğunun denetimine bağlı olduğunu kavramıştır. Hatta erkek kardeşine yazdığı bir mektupta Doğuda kalıp dünyaya daha fazla faydalı olabileceğinden bile söz eder.¹⁶ Dolayısıyla, yapılan muazzam hazırlıkların ve askerler tarafından *"eşekler"*¹⁷ olarak adlandırılan bir dolu bilim adamı ve uzmanı da beraberinde Mısır'a taşınmasının gösterdiği gibi, Mısır kesinlikle onun için geçici bir stratejik durak değildir, hedef Hin-

¹³ Burleigh, Nina, *Napoleon's Scientists*, s. v.

¹⁴ a.e, s. 17.

¹⁵ Ludwig, *Napoleon*, s. 90.

¹⁶ a.e, s. 116.

¹⁷ a.e, s. 118.

distan'a ulaşmak ve bütün Doğu'nun denetimini sağlamaktır. Napolyon yol boyunca Plütark'tan Roma İmparatorlarının hayatlarını, Arrian'dan İskender'in seferlerini okur. Bu arada, hep dini bir saygıyla söz edeceği Kur'an, gemideki kütüphanesinin siyasal kitaplar bölümündedir. Bu açıdan Napolyon'un Mısır seferini siyasal İslam'ın da kaynakları arasında saymak abartılı olmasa gerek. Zira, Ceberti'nin¹⁸ eserinde de görüleceği gibi, bu tarihten sonra bir yandan İslam emperyalizme karşı bir direniş ideolojisi haline gelmiş, bir yandan da Batılı güçler tarafından yaratılan alternatif İslam yorumları ve siyasetleri Doğuyu denetlemenin bir aracı haline getirilmiştir. Buna karşılık, Napolyon'un Mısır'a girmeden önce askerlere yaptığı konuşma¹⁹ dünya tarihini değiştiren bir girişimin başında olduğunun bilincinde olduğunu göstermektedir. Öncelikle askerlerine medeniyet ve ticaret üzerinde eşit görülmemiş etkileri olacak bir fetihin eşğinde oldukları müjdesini verir. İslam hakkında ordusunu bilgilendirir ve ülkelerinde Yahudilere ve Hristiyanlara nasıl davranıyorlarsa Müslümanlara da öyle davranmaları konusunda uyarır. Bu noktada hemen tarihi bir gönderme yaparak, askerlere Roma lejyonlarının bütün dinleri koruduklarından bahseder ve İskender'in yolunu takip ettiklerini söyleyerek hangi tarihin bir parçası ve devamı oldukları konusunda hiçbir şüphe bırakmaz.

Daha da şaşırtıcı olan Mısır'ı fethettikten sonra yayınladığı fermanıdır.²⁰ Napolyon'un fermanı besmele ve kelime-i tevhidle başlar. Hatta daha ikinci cümlede İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu inancını reddederek Mısırlılara bir Hristiyan ordusuyla karşı karşıya olmadıklarını ima eder. Fermana göre eşitlik ve özgürlük ilkesi üzerine kurulmuş olan Fransız Cumhuriyeti adına Mısır'a gelen ordunun tek düşmanı Memlûklerdir. Gürcistan ve Çerkez dağlarından gelip Mısır'ı haksız yere zapt eden Memlûkler Mısırlılara çok zulmetmiştir ve onların hükmünün sona ermesi Allah'ın takdiridir. Napolyon hızını alamaz ve kendisinin Allah'a, Kuran-ı Kerim'e ve Hazreti Muhammed'e Memlûklerden daha çok hürmet ettiğini söyler. Bunu kanıtlamak için, Mısır'a gelmeden önce, "*Hristiyanları İslam'a karşı savaşmak için kışkırtan papalık merkezini*" yerle bir edip Roma'yı işgal ettiklerini ve "*Müs-*

¹⁸ Ceberti hakkında bkz. *Napoleon in Egypt: Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation, 1798*, Genişletilmiş Baskı, Brill, 2006 ve Kalın, İbrahim, "Napolyon ile Ceberti Arasında: Modern Döneme Girerken Oryantalizmin Yeni Yüzleri", *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, Yay. Haz. Lütfi Sunar, İstanbul, 2007 içinde.

¹⁹ *Napoleon in Egypt*, s. 136.

²⁰ Fermanın tam metninin Türkçe çevirisi için bkz. Kalın, İbrahim, *Napolyon ile Ceberti Arasında*, s. 172-73.

lûmanlara karşı savaşmak için Tanrı'dan emir aldıklarına inanan Malta şövalyelerini" ortadan kaldırdıklarını ve sadık Müslümanlar olan Fransızların Osmanlı sultanının da her daim sadık dostları olduklarını belirtir. Kuran'ın üslubunu gülünç bir şekilde taklit ederek Fransızlarla işbirliği yapanları rahmet üstüne rahmetle müjdelere, direnenleri ise kendilerini büyük bir felaketin beklediği konusunda uyarır.

Napolyon'un fermanını değerlendiren Mısırlı tarihçi Ceberti, haklı olarak Napolyon'un teslis doktrinine karşı sözlerini ve Papalığa karşı savaşını Müslümanlığının değil dinsizliğinin kanıtı olarak görür. Ne olursa olsun, Napolyon'un dinsizliğinin modern Batı yayılcılığına iki açıdan denk düştüğü söylenebilir. Her şeyden önce din Napolyon dönemine geldiğinde Batı için birleştirici olmaktan çok bölücü bir işleve sahipti. Katolik Kilisesi, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, yüzyıllar boyunca, parçalanmış ve küçük birimler halinde varlığını sürdüren Batının ideolojik birliğini sağlayan kurum olarak büyük bir prestij ve güce sahip olsa da, tıpkı Avrupa'daki monarşiler gibi o da yeni ilişkilere cevap veremedi. Reformdan sonra milli kiliselerin oluşmasıyla birlikte Katolik Kilisesi birleştirici özelliğini de yitirdi. Fransız Devrimi'nin aydınlanmacı, evrenselci idealleri Katolik Kilisesi'ne göre daha birleştirici bir potansiyel taşıyordu. İkincisi, Doğu'da Batı yayılcılığı ve yağmacılığı Haçlı Savaşlarıyla özdeşleşmişti. Doğu'da yağmayı değil Batı dünya egemenliği altında yeni bir düzen kurmayı amaçlayan bir girişimin kendini Haçlı kimliğinden ayırması şarttı. Bu açıdan da dine karşı kayıtsız, hatta olumsuz bir tutuma sahip olan Fransız Devrimi'nin Hristiyanlıkla arasına mesafe koyması daha kolaydı. Napolyon Haçlı söylemine başvurmamış olması açısından da Batı yayılcılığının yeni bir dönemini temsil etmektedir.

Ancak Napolyon Hristiyanlıkla arasına mesafe koymakla kalmamış, kendisini Müslüman olarak göstermeyi denemiştir. Mısır'da beyaz atına binip herkesin şaşkın bakışları altında Cuma namazına gitmiş, camide uzun uzun dua etmiştir. Hatta Müslüman olarak Ali Bonabardi ismini almıştır.²¹ Aynı Napolyon Marunilere kendisini Haçlı Ordusu'nun komutanı olarak tanıtmış²², Asya ve Afrika Yahudileri'ne Filistin'de bir yurt vaat etmiş²³, hatta Mısır Seferi'nin başarısızlığından sonra Avrupa'da gazete ilan vererek Yahudilere yurt vaadini tekrarlamıştır²⁴. Yine de Mısır'da bulunduğu süre boyunca halkın karşısına Ali Bonabardi olarak çıkmaktan da geri durmamıştır. Bu tutum Doğu topraklarında bir düzen kurmaya girişen Batılı güçlerin sonraki yüzyıllar boyunca temel çizgilerinden biri olacaktır. Örneğin yaklaşık yüz yıl sonra Napolyon'un başaramadığı işe yeniden girişerek Doğu siyasetinde öncülüğü üstlenen Kayzer Wilhelm, Kudüs'te Alman Lüteryan Kilisesi'ni

açıp Meryemana Evi yapmak üzere Almanlar için yer satın almış olmasına karşın, Suriye’de şeyhler gibi giyinecek, Selahaddin Eyyübi’nin türbesine çelenk koyacak, tıpkı Napolyon gibi Müslümanların ve Osmanlı sultanının en büyük dostu olduğunu söyleyecekti. Hatta bu propaganda öyle etkili olacaktı ki, Mehmed Akif gibi samimi bir vatansever bile, sonra pişman olsa da, Almanya’yı Müslümanların kurtarıcısı olarak görüp şiirler kaleme alacaktı.²⁵ Bu, yirminci, hatta yirmi birinci yüzyılda da devam etti. Prens Charles’ın ve Obama’nın Müslüman olup olmadığı tartışmalarının sürekli gündeme gelmesi bunun en güncel yansımasıdır. Obama’nın özellikle Ortadoğu ve Türkiye’yle ilgili konuşmalarında İslami söylem ve semboller belirgindir. Obama Kahire konuşmasına “*essalamün aleyküm*” diye başlamış, Arapların Amerika’ya karşı savaşmasının dinen meşru olmadığını kanıtlamak için Kuran’dan “*barış*” ayetleri okumuş, tıpkı Napolyon’un söylediği gibi Amerika’nın ve İslam’ın eşitlik üzerine kurulu olup ortak değerleri paylaştığını belirtmiştir. İstanbul konuşmasında da sanki kırk yıllık Müslüman gibi konuşmasını “*ezana kadar*” bitireceğini söyleyen odur. Napolyon Mısır’da kendisini Müslüman olarak gösterirken ve genelkurmayına çağırıp askeri törenle karşıladığı Mısır ulemasından 60 kişiye Fransa yanlısı fetvalar verdirirken, Osmanlı bir karşı bildiri yayınlamış ve “*Fransa taifesi kafir ve asidir... bu delalete sapmış kafirlerle mücadele etmek hepimize farzdır*,”²⁶ demişti. İki yüz yıl sonra, on binlerce Müslümanın katili olan Amerika’nın başkanı olarak ve askerleri henüz İslam topraklarında işgalci olarak bulunmaya devam ederken İstanbul’a gelen Obama Sultanahmet Camii’ni ziyaret ettiğinde bu kez Türkiye Başbakanı camideki levhayı göstererek ona peygamberimizin torunu Hüseyin’le adaş olduğunu hatırlatacaktı. Bütün bunlar bir yana Napolyon’un “*Müslüman oluşu*”nun tam da Fransız donanmasının İngilizler tarafından yıkıldığı döneme denk gelmesi de manidardır. Bush döneminde Haçlı söylemi-

²¹ Şakir, Ziya, *Türkler Karşısında Napolyon*, s. 261.

²² Tibawi, A.L., *A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine*, Macmillan St. Martin’s Press, Ikon, 1969, s. 37’den aktaran Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul, 1990.

²³ Friedman, Isaiah, *Germany, Turkey and Zionism 1897-1908*, Oxford, 1917, s. 26-27’den aktaran Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*.

²⁴ Mason, Herbert, *Reflections on the Middle East Crisis*, Paris, 1970, s.43’ten aktaran Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*.

²⁵ Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi II*, İstanbul, 1997, s. 49-50, Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni I*, İstanbul, 1996, s. 148-49, Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Ankara, 1981, s. 44.

²⁶ Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, s. 148-49.

ni benimseyen Amerika da benzer bir şekilde, askerlerini çekmeye başladığı Obama döneminde İslam dostu bir söyleme dönmüştür.

Napolyon'un fermanında dikkati çekecek bir başka husus da Batı yayılcılığının artık eskisinden farklı bir söylem benimsemesi ve kendini farklı argümanlarla meşrulaştırmaya başlamasıdır. Fermana insan haklarına, özgürlük ve eşitliğe, Mısırlıları Memlûklerin zulmünden kurtarmaya ilişkin göndermelerle, söz gelimi, Amerika'daki sömürgecilerin yerlilere karşı sarf ettiği şu sözleri karşılaştıralım:

*"Reddettiğiniz ve işi kurnazlığa vurup bizleri oyalamaya kalkıştığınız takdirde var gücümüzle üzerinize saldıracğız, amansız bir savaş verip sizleri boyunduruk altına alacağız, Kilise'nin ve hükümdarımızın egemenliği altına sokacağız. Sizi, kadınlarınızı ve çocuklarınızı köle haline getirip satacağız. Mallarınızı alacağız ve sizlere elimizden gelen her türlü kötülüğü yapacağız."*²⁷

Aradaki fark çok barizdir. Medeniyet götürme söylemi geçerliliğini korusa da, geleneksel Doğu ile ilk sömürgeleştirilen tarih dışı toplumlar arasında bir ayırım yapılmaktadır. Karşı tarafın medeniyeti kâğıt üzerinde kabul edilmekte, yalnız zorbalar tarafından gaspedilen bu medeniyetin Batıdan gelecek kurtarıcısını beklediği iddia edilmektedir. Tabii ki bu, Batının kendi içine yönelik söylemi değildir. Orada Haçlı söylemi devam eder. Doğuda ise farklılıktan çok ortaklığa vurgu yapılır ve bu şekilde Batıya karşı direncin önüne geçilmeye çalışılır. Çünkü bu kez düşman Amerika'daki gibi zayıf olmadığı gibi, Batı yayılcılığına direnç konusunda da uzun bir tarihsel deneyime sahiptir. Gerçekten de Batının on dokuzuncu yüzyıla kadarki sömürgecilik faaliyetleri geleneksel Doğunun dışında, tarih dışı diyebileceğimiz topraklara yöneliktir ve ne kadar modernlikten ve uygarlıktan bahsedilirse edilsin Moğolların yağmaya yönelik yayılmasından hiçbir farkı yoktur. Batı, kendi dışındaki toplumlarla sistemli bir üretim ilişkisi kurmak yerine on dokuzuncu yüzyıla kadar yeni yağma alanları aramış, bunun için dünyada keşfetmediği yer kalmamıştır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda, İngiltere'nin Batıya öncülük etmesinin sebebi deniz aşırı topraklardan yağmalanan malları Avrupa'da satmasıdır. Ancak yağmaya dayanan bu düzenin tıkanıdığı görülmektedir. Özellikle Amerika'nın bağımsızlığını kazanması bir işarettir. Batının artık daha sistemli ve kalıcı sömürü ilişkileri tesis etmesini, bunun için de yayıldığı yerlerde bir şekilde düzen kurması gerekmektedir. Napolyon'un Mısır seferi Batı yayılmasının iki aşamasının aynı anda uygulandığı bir örnektir. Napolyon'un "hoşgörü" fermanı besmeleyle başlayıp herkese gülücükler da-

---

²⁷ Galeano, Eduardo, *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, Çev. Atilla Tokatlı ve Roza Hakmen, İstanbul, 2006, s. 27.

ğıtsa da, aynı fermana isyan eden köylerin yakılacağı açıkça belirtilmiştir. Mısır seferinin sonraki aşamasında Osmanlı ordusuyla karşılaşan Napolyon bütün savaş teamüllerine aykırı olarak esir aldığı dört bin Osmanlı askerini kılıçtan geçirecektir. Öyle ki Cevdet Paşa bu olayı anlatırken yapılanı medeni bir ülkeye yakıştıramamış, Napolyon’u Cengiz’e benzetmiştir.²⁸

Aynı Napolyon, karşısında savaşan bir güç olmadığında son derece hoşgörülüydü. Mısır’da askeri denetimini ele geçirdikten ve ekonomik kaynakların vergilendirilmesi işini tamamen Fransızların tekeline aldıktan sonra, idareyi tamamen yerel halka bırakması da meselenin bu yönünü göstermektedir. Napolyon Mısır’da zafer kazanır kazanmaz, tüccar, ulema ve eşrafla hemen işbirliği yapmış ve kurduğu meclislerde (divan) Mısır’daki birçok grubun temsil edilmesini sağlamıştır. Batının günümüzde yayılma alanlarını denetleme yöntemlerinin de aynı olduğu görülüyor. Askeri baskı veya doğrudan savaş yoluyla siyasi ve ekonomik denetim sağlandıktan sonra diğer bütün işlerin parlamentoya devredilmesi Batı için hiçbir sorun teşkil etmiyor. Batı için önemli olan güç merkezlerinin denetimini ele geçirmek olduğundan, bunların denetimi elinde olduktan sonra toplumun nasıl yaşadığının veya sistemin demokratik olup olmadığının bir önemi kalmıyor. Hatta bu demokratik denetim biçimi Batıya birçok avantaj da sağlıyor. İlk olarak fiili ve potansiyel isyancılar parlamenter yapı aracılığıyla sisteme entegre edilmiş oluyor ve oyunun bir parçası haline getiriliyor. Afganistan’dan Irak’a ve “*Arap baharı*”nın yaşandığı diğer topraklara kadar her yerde Batının en azılı düşmanlarının önce askeri yöntemlerle ezildiğini, ardından kalıntıların parlamenter kanallarla sisteme entegre edildiğini görüyoruz. Tabii bu sırada petrol başta olmak üzere stratejik alanlar Batının tekeline girmiş oluyor. İkinci olarak bu demokratik denetim biçimi, siyasi ve ekonomik yapı tamamen Batının elinde olmasına karşın, sorumluluğun yerli gruplara yüklenmesinde ve iflas koşullarında Batının her seferinde yıpranmadan muhalefetle ve taze siyasi güçlerle işbirliği geliştirmesine imkan sağlıyor. Üçüncü olarak Saddam ve Kaddafi örneklerinde görüldüğü gibi, kontrolden çıkan bir diktatörün elinde “*haddinden fazla*” güç birikmesini de önlemiş oluyor. Napolyon’un tüm bu yönlerden kendisinden sonraki Batı yayılmacılığına model oluşturduğunu görüyoruz.

Bu noktada Napolyon’un Mısır’ı terk ettiği sırada, ülkenin yönetimini devrettiği General Kleber’e verdiği emir önemlidir. Napolyon Mısır’ı yerli

²⁸ *Tarih-i Cevdet*, Cilt 6, s. 1723’ten aktaran Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, s. 157.

Müslüman elitlerin ve Fransa'dan getirdiği bilim adamlarının idare etmesini emreder, ki bu da bizi hakkında çokça yazılan Mısır seferinin meşhur bilim adamlarının, veya Napolyon'un askerlerinin taktığı isimle ifade ederek "eşekler" in bu seferdeki rolüne getiriyor. Her şeyden önce Mısır Seferi'nde Napolyon'un beraberinde götürdüğü bilim adamları ordusunun salt bilimsel merak uğruna Mısır'a gitmediğini bilmeliyiz. Onlar esas olarak Mısır'daki Batı denetiminin ihtiyaçlarını karşılamak için oraya götürüldüler. Mısır Seferi öncesinde Batının Doğu bilgisi neredeyse tamamen metinlere dayanıyordu ve Doğu topraklarının mevcut durumu pek bilinmiyordu. Örneğin temel kaynak Herodotus iki bin yıl öncesini anlatıyordu, çağdaş anlatımlardan en popüler olanı Savary ise gerçek durumla ilgisiz bir cennet portresi çiziyordu.²⁹ Özellikle Haçlı Savaşları sonrasında geleneksel Doğu halklarının Batı yayılmacılığı karşısındaki refleksi kuvvetli olduğu için yabancılar hep şüpheyile karşılanmış ve bu durum Batılıların doğrudan gözlem ve araştırmaya dayanan bilgiler edinmesine pek imkân sağlamamıştı. Napolyon'un bilim adamları her şeyden önce ilk kez bir Doğu toplumu hakkında ayrıntılı bir envanter çıkardı. Bugün hiyeroglif yazısının çözülmesi, antik Mısır tarihinin keşfedilmesi gibi pratik ihtiyaçlardan görece bağımsız bilimsel çalışmalar ön plana çıkarılsa da, bilim adamları Mısır'ın idaresinde, su bulmada, harita çıkarmada, hatta müzakereleri yürütmede Napolyon'a destek oldu.³⁰ Bilim adamları doğrudan idari, diplomatik görevler üstlendiler. Mısır Seferi'ni bir Müslüman'ın gözünden eleştirel olarak aktaran birinci kaynak olan Ceberti de yerlilerle ilişkileri esas olarak bilim adamlarının kurduğunu gözlemlemektedir.³¹ Napolyon'un ayrılırken Mısır'ın yönetiminin bilim adamlarına bırakılmasını emretmesi de bunların Mısır'daki esas rolünün ne olduğunu göstermektedir.

Kaldı ki Antik Mısır araştırmaları da salt bilimsel meraktan kaynaklanmıyordu. Napolyon antik çağın kahramanlık hikâyeleriyle yetişmişti. Büyük İskender'in ve Roma İmparatorlarının dünyasını yeniden kurmayı hedefliyordu. Batılı muhayyilede Mısır Büyük İskender'in ve Roma'nın ele geçirdiği Mısır'dı ve bu antik çağrışımlarla yaşıyordu. Said'in haklı olarak belirttiği gibi Batılı muhayyilede yaşatılan Antik Mısır ile Avrupa arasında Müslümanlar, Araplar ve Osmanlılar vardı.³² Mısır'ın antik tarihinin yeniden keşfedilmesi ve ön plana çıkartılması bir yandan işgale meşruluk sağlıyor, diğer yandan da

---

²⁹ Burleigh, *Napoleon's Scientists*, s. 16.

³⁰ a.e., s. viii.

³¹ Said, *Şarkiyatçılık*, s. 91-92.

³² Said, *Edward, Culture and Imperialism*, Vintage Books, 1994, s. 118.

İslam egemenliği döneminin geri plana itilmesini amaçlıyordu. Antik Mısır imgesi aracılığıyla Batının dünyaya egemen olduğu uzak Avrupa geçmişiyle bağlantı kuruluyordu. Bunun için mevcut Mısır yok sayılıyor, onun yerini ağırlıklı olarak arkeolojik araçlarla Batılılar tarafından gözlemlenen tarihteki antik Mısır alıyordu. Böylece çağdaş Mısırlılar, yani Avrupa'yla antik çağın arasına girme suçunu işlemiş olan canlı Müslümanlar, Araplar ve Osmanlılar aradan çıkartılmış oluyordu. Bir anlamda mevcut sakinlerinden arındırılmış bir “*Mısır’ın tasviri*” söz konusuydu. Mısır’ın görülmemiş kapsamda devasa bir envanterini çıkartan, Mısıroloji ve arkeoloji bilimlerini kuran ve antik çağ bilgimizi son derece geliştiren meşhur 24 ciltlik *Description de l’Egypte*’in (Mısır’ın tasviri) ardında işte bu politik niyetler de gizliydi. Dolayısıyla bu önemli eserin değeri ne olursa olsun, Said’in dediği gibi onu *Description* (Tasvir) değil *Ascription* (İsnat) olarak görmek yanlış olmayacaktır.³³ Çünkü burada “*tasvir*” edilen Mısır mevcut Mısır’dan ziyade Batılı zihnin “*isnat*” ettiği antik çağ imgesiyle yeniden inşa edilmiş bir Mısır’dır.

Mısır seferinin bilimsel etkileriyle ilgili yapılan çalışmalar, burada faaliyet gösteren bilim adamlarının Mısır’ın bilimsel hayatı üzerinde kayda değer hiçbir etkisi olmadığını, sadece Batılıların Doğu bilgisini artırmaya yaradığını göstermektedir. Mısır’da yerli bilim adamları öncülüğünde modern bilimsel çalışmaların başlaması için yabancı müdahalelere karşı millî bilincin yükseldiği sonraki dönemleri beklemek gerekecektir. Napolyon 600 Mısırlı gençi Fransa’ya götürmeyi ve uzun vadede onlar aracılığıyla Mısır’da işbirlikçi bir idare kurmayı planlasa da, Mısır’dan ayrılmak zorunda kalması sebebiyle bu planı gerçekleştirememiştir.³⁴ Yine de, Doğu ülkelerinin gençlerini Avrupa’da eğiterek devşirmek ve ülkelerini Batılılarla birlikte yönetecek işbirlikçi bir kadro olarak geri göndermek, Napolyon’dan sonra Batı dünya siyasetinin temel unsurlarından biri olmuştur. Bütün bunlar bir yana Mısır Seferi’ne katılan bilim adamları, aynı zamanda bilgiyi bir denetim ve iktidar aracı olarak gören aydınlanma zihniyetinin de bir ürünüdür. Aydınlanma zihniyetine göre doğa üzerinde nasıl bilimle egemenlik kurulduysa, toplumlar üzerinde de bilimle egemenlik kurmak mümkündü. Bunun için toplum hakkında uzmanlık bilgisine ihtiyaç vardı. Doğuyu idare etmek ve yeni bir düzen kurmak ancak sivil idare, hukuk ve benzeri alanlarda uzmanlık bilgisine sahip olanlar eliyle mümkündü. Doğuluların bu bilgiye sahip olmadıkları varsayılıyordu. Dolayısıyla bilim adamları hem Doğu üzerindeki denetimin

³³ a.e., s. 118.

³⁴ Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, s. 163.

araçları olarak görüldüler, hem de medeniyet götürme söylemine inandırıcılık kazandırıldılar.

Bilgimizi genişleten her tür kaynaktan faydalanmak kaçınılmazdır. Bununla beraber, üretilen bilginin hangi egemenlik ilişkilerine temel oluşturduğunu sorgulamaktan geri durmamak gerekir. Napolyon'un Mısır deneyimi, bize en azından şunu öğretmelidir ki, Doğu topraklarındaki işgal ve egemenliğin sürekliliğini sağlamak için Batılı merkezlere envanter çıkarmak, kim tarafından yapılıyor olursa olsun ve bilimsel değeri ne olursa olsun, Doğu toplumlarının çıkarına değildir. Hele ki günümüzde bu görevin bizzat yerli bilim adamları tarafından üstlenilmesi durumu daha da tatsız hale getirmektedir. İkincisi, dün Sovyet işgalinden, bugünse “*despot*” yönetimlerden Müslümanları koruduğu gerekçesiyle Amerikan yayılmasını ve işgallerini meşrulaştıranların, Memlûklerden kendilerini kurtardı diye Napolyon'un işgalini meşrulaştıran fetvalar veren Mısır ulemasından hiçbir farkı yoktur. Demokratikleşme ve özgürleşme iddiasıyla Batı tarafından ilan edilen her programın öncesinde Doğu toplumlarına yönelik bir yıkım hareketi bulunmaktadır. Doğu toplumlarının direnci şiddetle ezildikten sonra, yeni bir direnişi engellemek için hemen normalleşmeye girilmektedir. İlan edilen demokratik programlar Batının askeri, siyasi ve ekonomik denetimini tartışma dışı tutmak, normalleştirme yoluyla direnişi marjinal hale getirmek veya sisteme entegre etmek amacını gütmektedir. Dolayısıyla Doğu toplumları için esas mesele biçimsel demokratik kurumların oluşturulması değil, Batının siyasi ve ekonomik denetiminin sorgulanmasıdır. Sadece geleceğin gerçek siyasal muhalefetine değil toplum çıkarlarımıza hizmet edecek bilimsel faaliyetlere de yön verecek olan bu sorgulamadır.

Roma Cumhuriyeti'nin bu askerî seferine dair en kapsayıcı iktisâdî analizi Scullard'da bulmak mümkün görünmektedir. Scullard, bu savaşı isteyen kesimin; patrisyenlerin oluşturduğu senatoryal sınıftan çok, patrisyenler ve plebler arasında bir “*Üçüncü Tabaka*” olarak nitelendirdiği Equites (şövalyeler) sınıfı olduğu görüşündedir. Toprak sahibi senatörlerin ticâretle uğraşmaları M.Ö. 218 yılında Lex Claudia³⁵ ile yasaklanmış olduğundan, Roma Cumhuriyeti'nde toprak ile ticâret arasında keskin bir ayrım mevcuttur. Equites

³⁵ *Lex Claudia*, Senatus azalarına veya çocuklarına, kendi mallarını taşımak haricinde, gemi sahibi olmalarını ve deniz ticâreti yapmayı, devletin ticâret işlerine iştirâk etmeyi yasak eden kanun olup, Principatus devri boyunca yürürlükte kalmıştı. (Bkz. Ziya Umur, *Roma Hukuku Lüğati*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fakülteler Matbaası, 1983, s. 116; Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953, s. 549.)

ticârî faaliyetleri sürdüren sınıftır. Cirta'da katledilen İtalyanlar bu sınıfın üyeleridir ve dahası, Afrika'daki çıkarları tehdit altındadır ve gelecekteki gelişme beklentileri sarsılmıştır. Halk (plebler) ise, Senato'yu yıpratmak için fırsat beklemektedir. Equites sınıfı ve halkın ittifakından gelen baskılar, Senato'yu eyleme geçmeye zorlamıştır. Seferin sonucundan en çok yararlanan sınıf ise Equites olmuştur; çünkü bu sınıfın mensupları bundan sonra Afrika'da ticârî faaliyetlerini güvenli bir biçimde sürdürecektir.³⁶ Senatorial sınıfın ise gelişmelerden kârlı çıktığını söylemek oldukça zordur. Aksine, Jugurtha'nın yarattığı kriz ve senatonun buna müdahale ettiği her aşamada ortaya çıkan rüşvet skandalları, toplum nezdinde senatonun prestijini ve saygınlığını oldukça sarstığı gibi, meşruluğunu da sorgulanabilir hale getirmiştir. Keza, temel tarihsel kaynağımız olan metnin yazarı Sallustius da, neden bu savaşın tarihini yazmayı seçtiğini açıklarken iki sebep belirtmiştir: İlk nedeni, Numidia ile yapılan savaşın büyük ve yıkıcı bir savaş olmasıdır. İkinci nedeni ise ilk kez aristokrasinin iktidarını kötüye kullanmasına karşı bir muhalefetin oluşmasıdır.³⁷ Bu kriz ve skandallar sonrası Senato, eski otoritesini sarsılmış bir şekilde sürdürecektir de, bu olaylarda başlayan toplumsal kutuplaşma ve ardından gelecek olan iç savaşlarda bu otorite daha derinden sarsılacaktır.

Roma açısından bu seferin diğer bir sonucu ise, ordunun profesyonelleştirilmesinde ilk adımın atılmış olmasıdır. Savaşın sürmekte olduğu M.S. 107 yılında Consul Gaius Marius'un orduya mülksüz kitlelerden gönüllüler alması, Roma sisteminin klasik düzenini sarsan bir icraat olduğu gibi, yurttaş ordusundan profesyonel orduya geçişin de ilk adımını teşkil etmiştir.³⁸ Bu durum, ordunun askeri başarısını arttırmakla birlikte, daha sonraki dönemlerde ordunun siyâsallaşmasına yol açacak, ilk defa Sulla tarafından siyâsî amaçlar için kullanılarak Marius'un dayandığı halkçı hareketi bastıracak ve sonraki dönemlerde de siyâsallaşması devam ederek Roma'da Cumhuriyet rejiminin çöküşü sürecinde olumsuz roller oynayacaktır.

³⁶ Scullard, *op. cit.*, s. 7; s. 41-43.

³⁷ Sallustius, *op. cit.*, V. 1.

³⁸ Askerî tarih açısından konuyu ele alan Goldsworthy, Marius'un bu icraatının çok önemli bir reform olduğunu, Roma ordusunda temel bir dönüşüme yol açtığını belirtir. Bu reformla birlikte, toplumun en yoksul kesimlerine bir kariyer fırsatı ve yoksulluktan kaçma olanağı tanınmıştır. Eski sistemde bir lejyon, askere alınan ve süresi dolunca terhis edilen askerlerin yarattığı bir birim iken, profesyonel askerlerle birlikte lejyonlar daimi nitelik kazanmaya başlayarak, daha güçlü kimlik ve gelenek arz etmişlerdir. Bundan böyle, tüm lejyonerleri ağır piyadeler oluşturacaktır. (Goldsworthy, *op. cit.*, s. 136-137.)